

A Nemzeti Együttműködés Rendszere az Európai Unióban

*Magyarország EU-integrációjáról – történeti szociológiai megközelítésben**

Jelen tanulmányban az Európai Unió és a Magyarországon 2010 után kiépült kormányzat, az ún. *Nemzeti Együttműködés Rendszere* (NER) kapcsolatát vizsgáljuk meg a történeti szociológia szemszögéből. Bár a témával – a sajtócikkektől az akadémiai elemzésekig – számos publikáció foglalkozott már, ezek legtöbbször ennek az összetett kapcsolatnak csak egy-egy szűkebb társadalmi vagy éppen ideológiai aspektusát emelték ki. Véleményünk szerint, mindmáig hiányzik egy átfogó történeti elemzés az EU és a NER viszonyának kritikai értelmezéséről. Bár jelen cikkben – terjedelmi korlátok miatt – erre mi sem vállalkozhatunk, kísérletet teszünk egy ebbe az irányba mutató módszertan felvázolására.

Magyarországon közéleti viták övezik a témát, mivel a „nyugathoz való felzárkózásba” vetett bizalom több mint 10 évvel az uniós csatlakozást követően jelentősen visszaesett (Böröcz 2012), s ezzel párhuzamosan a NER politikai ideológiája egyre inkább euroszeptikus irányt vett. A 2018-as országgyűlési választások egyik kampánytémája az Európai Unióról szólt: mit adott és mit vett el a csatlakozás Magyarország fejlődése szempontjából? Közgazdászok és társadalomtudósok igyekeztek kiszámolni az elmúlt tíz év mérlegét. Az ideológiai mező, nem meglepő módon, két jól elkülöníthető táborra szakadt: az egyik csoport, elsősorban a politikai konszolidáció szempontjából,

* Jelen tanulmány állításai a Helyzet Műhelyben folyó kollektív szakmai munka során kristályosodtak ki. A tanulmány egy korábbi változatát két részletben közölte a *merce.hu* portál. A tanulmány jelen változata a *merce.hu*-n megjelent írások szerkesztett és kibővített változata.

úgy véli, hogy az uniós csatlakozás hozzátett nemcsak Magyarország gazdaságához, hanem demokratikus fejlődéséhez is, sőt, az EU az autokratikus hajlamú NER-kormányzat fölötti kontroll gyakorlására is képes (lehet). Mások kizárólag a pénzügyi folyamatokból indultak ki; szerintük, az egyenleg negatív, mivel az uniós vállalatok több pénzt visznek ki az országból, mint amennyi forrásbefektetés vagy pénzügyi átutalás formájában visszaérkezik. Ezt a baloldalon sokszor elhangzó kritikai érvet (pl. Piketty 2018) idehaza a *mandiner.hu* indította útjára (Oláh 2018).

Mind a közéleti, mind pedig az akadémiai viták hajlamosak a kapcsolatok antagonisztikus jellegét hangsúlyozni, amivel egyébként megnehezítik az integrációt övező folyamatok mélyebb elemzését. E cikkben bemutatjuk, hogy meglátásunk szerint, ez a viszony miért nem feltétlenül antagonisztikus, ha az elemzés során bizonyos strukturális tényezőket is számításba veszünk. Az EU és a NER kapcsolatát vizsgáló írások jelentős része ráadásul egyoldalú vagy féloldalas, mert jellemzően csak az egyik fél működését veszik magyarázandó függő változónak, míg a másik felet független változóként kezelik. Ezért vagy csak a NER belső politikai dinamikáira koncentrálnak, vagy csak az EU fejlődéstörténetéből mint „külső” hatásból indulnak ki, s így tipikusan félrevezető következtetésekre jutnak. Az előbbire jó példa a „maffiaállam”-koncepció (Magyar 2013), míg az utóbbira az *Európa-tanulmányok* diszciplína keretében végzett elemzések.

Az EU eredetével kapcsolatos tudományos elemzéseket is legalább két táborra lehet osztani. Az egyik, amely a téma *mainstream*jének számít, az Európai Unióval a *nemzetközi kapcsolatok* diszciplína keretein belül foglalkozik. Ezek a tanulmányok az unió fejlődését olyan történeti kontextusba próbálják belehelyezni, mint amilyenbe a klasszikus történelemtudomány egy-egy „nemzetállam” fejlődését meséli el (lásd Horvát 2001). E kanonizált történet tipikus elemei a „szuperállam”-alapítás államalapító atyákkal, a „szuperállam” intézményeinek kialakulása, vagy éppen nemzetközi kapcsolatainak fejlődéstörténete stb. Ironikus módon, az „európai identitás” kérdése is központi helyen szerepel az *Európa-tanulmányok* olvasmánylistáiban, hiszen a nemzetállam építéshez hasonlóan, a „szuperállam” közösség(ei)nek közös identitását is meg kell tudni feleltetni. A másik oldalon van a szélesebben vett (globális történeti) *világrendszer-elemzés*. Elsősorban Böröcz József szociológus munkáját érdemes kiemelni, aki az EU történetét a gyarmatosítás folyamányaként, egy „új gyarmati” birodalomként értelmezi, amely a nemzetközi kapcsolatok

átrendeződésének következtében, az európai gyarmatosító országok súlyvesztését kompenzáló formációként jött létre (Böröcz 2009, 2018; Böröcz & Sarkar, 2005).¹

Cikkünk egyik fontos állítása, hogy az EU és a NER kapcsolatának jobb megértéséhez elengedhetetlen az Európai Unió kialakulásával történeti szempontból foglalkozni. Röviden szólva, ahhoz, hogy megértsük e kapcsolat dinamikáját, első körben arra a kérdésre kell tudnunk válaszolni, hogy „mi az EU”? Tanulmányunk első részében tehát azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy milyen globális történeti és társadalmi átalakulás szerves részeként jött létre az Európai Unió. Majd ezt követően kezdünk bele az EU és a NER kapcsolatának vizsgálatába.

A vitához, illetve a kapcsolatok jobb megértéséhez hozzájárulunk elsősorban módszertani. Arra teszünk kísérletet, hogy a világregyszer-elemzés nyomdokain, ezeknek a külső és belső fejlődési dinamikáknak az együttes kölcsönhatásait elemezzük. Ennek alapjául a függőségi elméletek módszertani kiindulását vesszük, aminek lényege, hogy a külső integráció a belső társadalmi folyamatokkal kapcsolódik össze és határozza meg azokat, viszont a belső folyamatok is visszahatnak a külső integrációra (Cardoso & Faletto 1979; Gagyi 2016). A külső és belső viszonyok közös, dialektikus, ám egyenlőtlen fejlődése áll tehát módszertani kiindulásuk középpontjában. A függőségi elméletek nyomdokain ezt a viszonyt egy hosszabb történeti időszávon (*longue durée*) és a globális viszonyok (világregyszer) összefüggéseinek keretében elemezzük, mind az EU kialakulásának, mind pedig azon belül, a kelet-európai félperifériás államok, így a NER fejlődésének kérdése szempontjából is. A kettőt egymástól elméletileg nem tartjuk elválaszthatónak, mert ezek nem szembeállnak egymással, minthogy azok az aszimmetrikus kapcsolatok, amelyek a NER-t is az Európai Unió fejlődéstörténetébe ágyazzák bele, az egyenlőtlen történeti fejlődés viszonyai között alakultak ki.

Elemzésünkben elsősorban a klasszikus világregyszer-paradigmára (Amin 2013), illetve Böröcz József munkáira építünk, ám azokat új szempontokkal egészítjük ki. Böröcz elemzésében az államot veszi alapegységnek, illetve a globális egyenlőtlenségeket is elsősorban az államközi rendszer működéséből vezeti le. Ilyen értelemben, az európai gyarmatosítás, illetve a dekolonizációt követő időszak európai súlyvesztésének jelentőségét a klasszikus világregyszer-elmélet észak-déli felosztása mentén értelmezi. Mi viszont a NER, illetve az európai integráció vizsgálata során nem az államot vesszük alapegységnek,

hanem az államot is a történeti szociológia szemszögéből vizsgáljuk meg. Vagyis az alábbiakban sem az állam, sem az államközi rendszer nem az elemzés kiinduló alapegysége.

Ehhez hasonlóan, az Európai Uniót sem elsősorban (poszt-)birodalmi képződménynek fogjuk fel, hanem ugyanazokkal a szociológiai osztálykategóriákkal igyekszünk belső viszonyait megragadni, mint amikkel az államra is rákérdezzünk. Ehhez kiindulási egységnek a neogramsciánus nemzetközi kapcsolatoktól kölcsönzött *transznacionális osztály* és az európai tőkés csoportok frakcióinak hierarchikus viszonyát (annak kialakulását és történelmi alakzatait) vesszük (van der Pijl, 1989, 2011, 2012). Elemzésünkben tehát maga az állam is, az EU-hoz hasonlóan, összetett tőkés frakciónáltsági intézményi kifejeződése.

Ezen frakciók szövetségeit vizsgáljuk meg a transznacionális tér hierarchiájában a kelet–nyugati, illetve rövidebben, a déli relációban is. Mivel alapvető fókuszunk a kelet–nyugati kapcsolatok alakulása, ezért a dél-európai tőkés frakciók integrációjának elemzésébe részletesen nem megyünk bele, az európai egyenlőtlen fejlődés bemutatásához azonban Dél-Európából is hozunk néhány kiválasztott példát. Ami a birodalmi keret továbbgondolásához használt külső (globális) vonatkozást illeti, a transznacionális és regionális tőkefrakciók transzatlanti kialakulásának történetéhez a neogramsciánus hagyományból kölcsönzött hegemoniaciklusok elméletét használjuk.

Az EU kialakulásának történeti szociológiája

A hegemonia korszakait történeti ciklusokra tagoljuk, amelyek a világregszter fejlődésének szerves részeként alakulnak. Arrighi alapján, a világgazdaság történetében megkülönböztetünk felívelő és hanyatló felhalmozási korszakokat, aszerint, hogy egy adott társadalmi és termelési rendszerben *bővülés* vagy *kimerülés* zajlik (Arrighi, 2010). A kimerülés fázisát gazdasági és politikai válságok jellemzik, amik végül kikényszerítik a termelési szerkezet átalakítását, s így az abba ágyazott társadalmi rendszer is megváltozik. Jó példa erre a világháborút követő fordista tömegtermelésre alapozott, jóléti társadalmak kora, amelyet – Arrighi és Silver (2008) kutatásai alapján – a korábbi brit hegemoniaciklust felváltó, észak-amerikai hegemoniára épülő ciklusként jellemezhetünk (Silver & Arrighi, 2008). A fordista ipari modell globális terjeszkedése azonban a hatvanas évek második felétől

elérte a globális kapitalizmus nagy ciklusaira jellemző *túltermelési* fázist (Brenner 2006; Roberts 2016). A további profitszökkenés elkerülése érdekében át kellett alakulnia a felhalmozás formájának. Az 1970-es évek olajválsága a világgazdasági struktúra további hanyatlását eredményezte. Ez a belátás a Böröcz-féle elemzés korszakolását is jól kiegészíti: értelmezésünkben az 1970-es évek dekolonizációs hulláma sem független az időszakot jellemző válságoktól. E keretből nézve, a 2008-as globális gazdasági válság maga is egy az észak-amerikai hegemoniaciklus végét eredményező, mélyebb strukturálisválság, amit minden valószínűség szerint, további gazdasági válságok, illetve sűrűsödő és mélyülő politikai krízisek fognak követni (Roberts, 2016).

A cikk során mind az EU megalakulását, mind a NER kialakulását ezekbe a globális folyamatokba ágyazva elemezzük. A cikk első részében az EU kialakulásának történeti szociológiai vázlatát adjuk, amelyen belül részletesebben vizsgáljuk az 1990-es évek két legfontosabb, integrációval kapcsolatos reformját: a *monetáris integrációt*, más néven az *Európai Monetáris Unió* (EMU) bevezetését és a *kohéziós politika* megerősödését. Véleményünk szerint, ez a két reformintézkedés nem önmagában az integráció mélyítéséről szólt, hanem a szélesebben vett társadalmi és politikai rendszer válságára adott reakció, vagyis röviden: *válságkezelés* volt. Értelmezésünkben tehát az integrációt meghatározó mérföldkövek a világregyszer strukturális válságainak termékei, beleértve a rendszer politikai intézményeinek krízisét is. Ezeknek az intézményeknek a kialakulása a második világháború időszakáig nyúlik vissza.

A világháború után Nyugat-Európa újjáépítése és a nemzetközi politikai-gazdasági rendszerbe való visszakapcsol(ód)ása az USA hegemoniája mellett ment végbe. A hidegháborús ideológia Európát politikai értelemben két részre osztotta, de az Egyesült Államok világgazdaságban betöltött példátlan súlya a „vasfüggöny” mindkét oldalának lehetőségeit meghatározta (pl. az 1950-es években a világban megtermelt jövedelem kb. felét az USA adta, a dollár nemzetközi szerepe és az amerikai haderő ereje is ezt a hegemoniát szolgálta). Az amerikai hegemoniára az egyik legjobb példa a Marshall-segély, amely a háború után nagy mennyiségű forrást jutatott Nyugat-Európába, és ezzel lehetővé tette a transzatlanti gazdasági tér integrációjának pénzügyi feltételét. A nyugat-európai országok társadalmi ekkortól az USA gazdasági és társadalmi modellje szerint alakultak át. A gazdaságban ez a szabad piaci elvek kiterjesztését, a transznacionális (elsősorban egyesült államokbeli) vállalatok és a fordista munka-

szervezési rendszer elterjedését jelentette, politikailag a növekedést szolgáló jóléti társadalmi szerződést, azaz a tömegtermelés és tömegfogyasztás egységét, a munkások anyagi helyzetének javítását és ezen keresztül fogyasztásuk növelését, kulturálisan pedig a liberális fogyasztói társadalom értékeinek elfogadtatását vonta maga után. E modell aranykora a transzatlanti térség mindkét oldalán az 1970-es évekig, a „hosszú lejtmenet” (Brenner, 2006) kezdetéig tartott. A hidegháborús légkörben, az USA felügyelete mellett, erre a társadalmi és gazdasági modellt épült a nyugat-európai társadalmak politikai integrációja. Az, amit ma az EU intézményi elődjének ismerünk a Maastrichti szerződés 1994-es hatályba lépése előtti időszakból (Overbeek, 2004). A folyamat, amely a vezető nyugat-európai tőkés osztályok tulajdonosi elitjeinek határokon átnyúló kapcsolataira épült, nemcsak az egyes államokon belül zajlott le. E kapcsolatok kiépülését és intézményesítését az amerikai tőkés érdekek is támogatták: ebből a „hálózatosodásból” nőtt ki az a szociológiai kategóriarendszer, amit van der Pijl transznacionális káderosztálynak nevez (van der Pijl, 2011, 2012).

Az integráció folyamatát nagyobb részt a gazdasági kapcsolatok bővülése generálta: a szóbanforgó érdekcsoportok, illetve az államban megjelenő képviselők a stratégiai iparágakat – így az energiatermeléshez szükséges szénipart, az iparnak fontos acélgyártást, valamint a technológiai megújulást szolgáló, a hidegháborús időszakban kulcsfontosságú atomipart – vonták először közös felügyelet alá (van Apeldoorn, 2004). Az integráció később kiterjedt a mezőgazdaságra, majd egyéb szolgáltató szektorokra, például a turizmusra vagy a pénzügyi rendszerre is. A gazdasági integrációval új intézmények jöttek létre, amelyek a közös felügyeletet már nemcsak kormányközi formában, hanem közös intézményeken keresztül is gyakorolhatták. Ennek köszönhetőn, az egyes országok gazdaságpolitikáit nem csak összehangolni lehetett: kialakultak az ún. „közös politikák”, így a közös kereskedelmi, vám-, agrár-, regionális, majd később monetáris politika (Wallace, Wallace, & Pollack, 2005). Az európai közösségeket vezető érdekcsoportok kísérletet tettek közös védelmi politika kialakítására is, ám a hidegháborús helyzet, illetve az USA hegemoniája ennek megvalósulását nem tette lehetővé. Az integráció első nagy hulláma az 1970-es évekkel lezárult; fő hajtóereje tehát már ekkor egyszerre gazdasági és geopolitikai jellegű volt.

Az 1990-es évekre az európai integráció is fordulóponthoz érkezett. A Szovjetunió felbomlásával a világrendszerben látványos geopoliti-

kai átrendeződés történt, aminek egyik eredőjeként súlyos gazdasági megrázkódtatás és csődhullám söpört végig a globális Dél államaiban. Valójában ekkor már legalább két évtizede tartott a globális világgazdasági rendszer „hosszú lejtmenete”. Az USA és az EU világgazdasági befolyása a hetvenes évek óta folyamatosan csökkent (Böröcz, 2018), miközben új, növekvő befolyású regionális centrumok fejlődtek ki Kelet-Ázsiától Latin-Amerikán át Afrikáig. Nyugat-Európában a hanyatlás jelei először az ún. „stagflációs válság” (a gazdasági növekedés megtorpanása és az infláció együttese) formájában mutatkoztak. Ennek egyik hosszú távú következménye az lett, hogy a romló piaci és termelési viszonyokat a vállalatok a bérek lefaragásával és a munkások stabil életszínvonalát biztosító rendszerek fokozatos lebontásával igyekeztek orvosolni (Cox, 1987).

Az 1990-es évekre azonban ez a válságkezelés már nem bizonyult elegendőnek. A nyugat-európai országok vállalatainak egyre nagyobb szüksége lett a szomszédos piacok bekebelezésére. Ezért az 1980-as évektől az európai integrációs folyamatokhoz kapcsolódott a területi bővítés stratégiája is, hiszen a belső piac kitérítése a vállalatok alkalmazkodását segítette. Először a sokkal fejletlenebb, a háború előttről megörökölt politikai diktatúráiból éppen kilábaló, dél-európai országokat vették fel. A déli bővítés segített piacot találni a nyugat-európai vállalatok termékeinek, s a dél-európai munkások megjelentek a nyugat-európai országok munkaerőpiacain, ami felgyorsította a korábbi jóléti rendszerek felszámolását. Később, a déli autoriter rendszerek 1970-es évekbeli bukását követően, a berlini fal leomlása körüli eufória rövid időre eltakarta a világgazdasági rendszer krízisének tüneteit.

A nyugat-európai gazdasági elit számára az integráció fenntartása volt a válságkezelés legfontosabb – gyakorlatilag egyedüli szupranacionális – eszköze. Ennek egyik legfontosabb alkotóeleme az *Európai Monetáris Unió* megalakítása volt, amelynek legismertebb eleme a közös pénz, az *euró* bevezetése. Már az 1970-es években – a dollár „uralmának” megingását követően – felmerült a közös európai fizetőeszköz ötlete (Werner-terv²). Ez akkor a sorozatos válságok, főleg az olajárak nyomán elszabaduló infláció miatt nem valósulhatott meg (Gowan, 1999). A monetáris integráció tehát, egyfelől, a világgazdaságban végbemenő kedvezőtlen folyamatok egyik következménye, maga is válságtermék: a dollár és az amerikai hegemonia súlyvesztésének eredménye volt. Másfelől, mint azt sejteni lehetett, a valutaövezetbe zárt országokat nem ugyanabban a mértékben érték a világgazdaság felől jövő kedvező vagy éppen kedvezőtlen hatások.

Emiatt a különböző fejlettségű régiók szoros összekapcsolódása később az EU-n belüli válságok egyik legfőbb forrása lett. Ahogy azt az egyébként mainstream integrációs elméletek is hangsúlyozni szokták – mint például a Mundell-féle optimális valutaövezetekről szóló tézis –: eltérő fejlettségű országokat nem lehet egy valutaövezetbe zárni, mert az állandósítani fogja, sőt, adott esetben még növelheti is a köztük lévő különbségeket (Mundell, 1968; Benczes, 2011). Ezeknek a strukturális különbségeknek az oka abban rejlik, hogy az európai centrumállamok – főleg Németország és néhány észak-európai szomszédja – világpiacra termelő vállalatainak szükségük volt egy számottevő vásárlóerővel rendelkező, védett piacra közvetlen környezetükben (a monetáris térségen belül). Így ezek a vállalatok a kedvezőtlen nemzetközi körülmények ellenére is sikeresen tudtak alkalmazkodni a világpiac felől jövő kihívásokra. Ki tudták használni e „szomszédos” övezet által felkínált kedvező feltételeket, az olcsó és képzett munkaerőt. A növekvő uniós kifizetéseknek köszönhetően pedig közben megerősítették a periféria társadalmainak vásárlóerejét, s ezáltal még piacot is teremtettek saját termékeiknek. Ugyanakkor ez a „belülről jövő”, fokozódó versenyhelyzet a valutaövezet perifériáin a helyi ipari termelő egységek eltűnéséhez vezetett. A dezindustrializációs folyamat leginkább Dél-Európa gazdaságában okozott strukturális átrendeződést (López & Rodríguez, 2011). A szerkezeti különbségek a választóknak hosszú ideig nem tűntek fel, és a csatlakozásban érdekelt elitek sem szenvedték kárát, sőt, politikai hasznot tudtak húzni a bőséges uniós források elosztásából.

A monetáris unió körvonalazódásakor egyértelmű volt, hogy a vázolt okok miatt a tagországok közötti társadalmi különbségek állandósulnak, vagy akár meg is nőhetnek, ami könnyen politikai feszültségekhez vezethet. A 1980-as évek második felében a monetáris integrációt előkészítő Delors-tervnek az egyik legfontosabb célkitűzése ezért a különbségek csökkentése volt (Wallace et al., 2005, 214). Emiatt alakították ki a regionális politikákat, és szélesítették ki a strukturális és kohéziós alapokat. Az EU-tól érkező transzferek (a közös költségvetésből a tagállamokba juttatott pénzek) forrással látták el a „kevésbé fejlett” tagállamokat, ami ideig-óráig képes volt fenntartani a térség pénzügyi egyensúlyát, és megnövelte a lakosság vásárlóerejét. Ez utóbbit leginkább a tőkével és technológiával jól ellátott nyugati vállalatok tudták kihasználni. A helyi, általában fejletlenebb termelőerőket lerombolták, aminek következtében a kis és közepes termelők általánosságban nehezebb helyzetbe kerültek. A helyi tőkés

vállalkozók nagyon kevés területen voltak képesek profitálni ebből a folyamatból – leginkább a hazai szolgáltató szektorokban (mint amilyen a turizmus, a kiskereskedelem, esetleg a bankszektor), illetve a szintén helyhez kötött vagy közvetlenül az állami szabályozás alá eső építőiparban. Mivel a transzferek formájában nagy mennyiségű forrás a helyi infrastruktúra fejlesztésére áramlott be, az építőipari vállalkozók és a velük szövetkező politikai elit a rendszer növekvő belső ellentmondásainak ellenére is haszonélvezői maradtak e kedvezőtlen folyamatoknak. Sőt, még olyan extrém esetben is ragaszkodtak az euróhoz, mint amilyen a 2008-as válságot követő görög államcsőd volt.

Az EU-n belüli strukturális különbségek hatásai a 2008-as válsággal kerültek a felszínre. Ekkor derült ki, hogy az EU „kevésbé fejlett” országai egyoldalúan függenek az uniós pénzcsoporttól, és saját termelőerejük gyengesége miatt a perifériára átterjedő – eredendően a centrumban kirobbant – strukturális válságot egyedül nem tudják gyorsan megszüntetni. A középosztályok meggazdagodása nagyrészt egy illúzió (a beáramló pénzek által felvert ingatlanárakon és építőipari boomon) alapult, amelynek elvesztése politikai földrendést okozott Dél-Európa legtöbb államában (vö. López & Rodríguez, 2011). Ennek leglátványosabb példája a görög válság volt. A görög példán jól látszik, hogy az 1990-es évek elején kialakított monetáris integráció hogyan vezetett az országok közötti egyenlőtlenségek fennmaradásához, a strukturális és kohéziós alapokból beáramló fejlesztési pénzek pedig hogyan konzerválták a szerkezeti különbségeket, illetve a forrásokat hogyan használta fel a korrupt politikai elit és oligarcha holdudvara saját vagyongyarapításra (Pogátsa, 2014; Artner, 2015). De a mi szempontunkból nézve, a görög válság mégsem pusztán a korrupt görög oligarchia belharcainak eredménye, hanem azé a gazdasági struktúráé, ami legelső sorban a nyugat-európai (és zömmel német vagy francia) ipari és pénzügyi nagyvállalatok érdekeire, világgazdasági alkalmazkodásuk stratégiájára épült. Görögország esete politikai szempontból azért érdekes, mert a tágabb strukturális problémákból eredő, példátlan válság olyan belpolitikai folyamatokat tudott indukálni, amelynek során egy retorikájában baloldali, „megszorítás-ellenes” kormány képes volt hatalomra kerülni. A földcsuszamlásszerű politikai változás után azonban a pozícióba kerülő politikusok nem voltak képesek változtatni sem a válságot kiváltó szerkezeti problémákon, sem pedig a válságkezelés neoliberais logikáján (Varoufakis, 2017).³ A görög válság és annak európai kezelése azzal a tanulással is szolgál, hogy a globális társadalmi rend-

szer egészének függőségei hogyan kényszerülnek rá egy adott térség társadalmára, milyen strukturális kényszereken keresztül alakul egy ország belpolitikája, és hogy ez azután hogyan tud visszakapcsolódni a külső függőségi viszonyokra. Ebben benne van az az aszimmetrikus kapcsolatrendszer, ami miatt Böröcz és mások az uniós intézményeket neokoloniális birodalmi képződményként aposztrofálják. Bár a történelmi pálya és a belpolitikai kontextus is nagyban eltér Magyarországon a görögök tapasztalataitól, mégis a strukturális beágyazódás viszonyaiban számos hasonlóságot találhatunk.

Magyarország az EU-ban: A „Brüsszel elleni szabadságharc” és a „megmentő Európa” mint gazdasági érdekek

Az EU megalakulása óta az USA gazdasági és politikai vezető szerepére épülő tőkés világrendszerbe ágyazódott be. Az 1970-es évektől kezdődő válságkezelő átrendeződés során a nyugati tagállamok tőkés elitjei az integráció mélyítésével (az 1990-es évektől a monetáris unióval, a kohéziós politika megerősítésével) és új tagállamok felvételével próbálták orvosolni a világ gazdasági válságból származó kedvezőtlen folyamatokat. E stratégia azonban további strukturális feszültségeket eredményezett, amelyek a 2008-as válsággal kerültek ismét a felszínre.⁴ Bár első ránézésre a dél-európai és a kelet-európai politikai és gazdasági krízisek között inkább a különbségek a feltűnők, ám néhány szempontból a magyar és a görög helyzet között párhuzam vonható. Először is, a 2008-as válság során mindkét ország esetében olyan mély strukturális problémák kerültek a felszínre, amelyek jól szemléltetik az EU-n belüli centrum–periféria viszonyokat, akár déli, akár keleti perifériáról beszélünk. Másodszor, a begyűrűződő válság negatív társadalmi hatásaival szembesülő választók politikai preferenciáinak eltolódása mindkét ország esetében földcsuszamlászerű belpolitikai változásokat okozott. Harmadrészt, a közbeszédben mindkét esetben olyan esszenicalizáló magyarzatok dominálnak („lusta görögök”, „fasiszta magyarok”), amelyek elfedik a politikai, gazdasági és társadalmi történések valós dinamikáit, és ezzel megnehezítik a társadalomtudományos elemzést. A cikk további részében egy olyan keretben elemezzük röviden a NER és az EU viszonyát, amely a külső és belső politikai-gazdasági erők dialektikáját veszi kiindulópontnak, és a problémát nem pusztán az ideológiák szintjén próbálja megragadni.

A görög és a magyar eset abban is hasonlít, hogy a belpolitikai események a perifériákat jellemző, nagyon tagolt elitfrakciók küzdelme mentén alakulnak. A tagoltság külső oka a világgazdasági integráció aszimmetrikus formája és annak következményei. A belső okok pedig a nagyon élesen szétváló és rendkívül kompetitív ideológiai mezőben jelentkeznek. Bár az élesen szembenálló ideológiák magukat „megmentőnek”, a felzárkózás bajnokának, míg az ellenfelet az elmaradottság okozójának hirdetik, valójában egyik elitfrakció sem képes azokat a modernizációs ígéreteket teljesíteni, amelyeket saját ideológiája hirdet. A fragmentált elitek politikai helyzete ugyanis rendkívül ingatag, a külső függőségekhez való viszonyulásuk pedig – ideológiai ellentéteik ellenére is – hasonló.

A kizárólag a politikai ideológiákra összpontosító nézőpontból az látszik, hogy Magyarországon az EU-ról való gondolkodás egy kétosztatú ideológiai térben történik. Az egyik oldalon találjuk az Orbán Viktor és a NER által megtestesített „szabadságharcos” retorikát, amely azt hangsúlyozza, hogy „ne legyünk gyarmat”. Eközben ellenzéki oldalon, az „ellenségem ellensége a barátom” ideológiai elv alapján, az EU lépten-nyomon a magyar demokrácia potenciális megmentőjének szerepében, az orbáni politika természetes (és kívánatos) ellenpontjaként tűnik fel. Azonban ha a politikai kommunikáció mögé nézünk és azt is megvizsgáljuk, hogy a „szabadságharcos” és az „européer” narratívát képviselő elitcsoportok milyen gazdasági és politikai függőségi rendszereken keresztül kapcsolódnak az EU-s struktúrákhoz, akkor az EU-ellenes („szabadságharcos”) és EU-barát („megmentő Európa”) ideológiák szembenállása mögött hierarchikusan tagolt, az európai tőke mozgásokkal mindkét oldalon mélyen összekapcsolódó, azokkal lényegileg egybevágo, helyi tőkés frakciók érdekkapcsolatainak szövevényes és fragmentált rendszerét találjuk. Egy olyan politikai tájékozódáshoz, amely nem pusztán az elitfrakciók látszólagos hatalmi érdekeiből indul ki, szükség van egy megalapozottan kritikus, a létező ideológiai pólusok mögötti gazdasági és politikai érdekeket feltáró elemzésre. A kérdés tehát az, hogyan lehet megérteni a „szabadságharcos”, és a „megmentő Európa” szólamok mögötti álláspontok történeti materiális és globális mozgatórugóit.

Ezek alapján az látszik, hogy 2010 után a Fidesz-kormány, felhasználva a korábbi külföldi befektetésekre épülő modell és az azt támogató politikai ideológiák térvesztését, programját a nemzeti szabadságharc jelszavával hirdette meg, amely a gazdasági folyamatok szintjén egy nemzeti tőkés réteg kialakítására és támogatására

irányult. Ugyanakkor gazdaságpolitikájában nem tekinthetett el attól, hogy a magyar gazdaság – a posztszocialista integrációs folyamat eredményeként – erősen függ az európai centrumállamoktól (Bohle & Greskovits 2012). A magyar gazdaságot az EU-transzferek (és a centrumországokból származó hitelek) tartják fenn, ugyanúgy, mint más perifériákat (Geröcs & Pinkasz, 2018).

Míg az Orbán-kormány társadalom- és gazdaságpolitikai ideológiájában egy nemzeti-tőkés programot fogalmaz meg, osztálypolitikája egyfelől egy klientúrába ágyazott felső-középosztály megerősítését, másfelől a külföldi ipari befektetőket kiszolgáló, olcsó munkaerő kiárúsítását és „fegyelmezését”, harmadrészt pedig a tartósan munkajövedelem nélküli, elsősorban vidéken koncentrálódó szegénység központosított ellenőrzését (pl. közmunka) célozza (Czirfusz 2015; Meszmann 2016). Míg a kormány a politikai nyilvánosságban megfogalmazott ideológiájában támadja az EU egyes értékeit és hangosan konfrontálódik, a gazdasági folyamatokat tekintve alapvetően az európai tőke alárendelt szövetségeseiként működik.

Az európai tőkének való alárendeltséget természetesen nem a NER hozta létre, hanem az egy hosszú történeti, függő fejlődésnek az öröksége, amiben maga a NER is kialakult. Ennek a folyamatnak a történeti elemzése elengedhetetlen ahhoz, hogy megértsük a NER létrejöttének külső körülményeit.

Mint a tanulmány első részében már megmutattuk, az 1970-es évektől beinduló, első nagy bővítési hullám az Európai Közösségekre (EK) is ható világgazdasági válságra adott reakció volt. A bővítést pártoló gazdasági érdekeket többek között az vezérelte, hogy a centrumállamok vállalatai a zord világgazdasági körülmények között új, védett piacokhoz, jó infrastruktúrához és olcsó munkaerőhöz jussanak. A német járműipari vállalatok például lelkesen támogatták Spanyolország felvételét, és nem sokkal azután, hogy a 46 milliós lakosságú ibériai állam az EK tagja lett, a legnagyobb német járműgyártó, a VW lényegében már fel is vásárolta a helyi autógyártó vállalatot, a Seatot. A déli bővítést a 2000-es években követte a keleti, amiből szintén számos nyugat-európai vállalat tudott hasznot húzni. A Seat történetéhez nagyon hasonlított a csehszlovák sikermárka, a Škoda 1992-es privatizációja, amiből szintén a VW húzott hasznot. Kelet-Európában jellemzően a német feldolgozóipari (főleg járműipari és elektronikai) vállalatok, valamint a belga, olasz, skandináv és osztrák bankok terjeszkedtek, amelyek az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején kirobbant pénzügyi válságban ezt találták a legjobb eszköznek pro-

fitjuk megőrzésére (Pósfai, Gál, & Nagy, 2018).⁵ Nem véletlen, hogy az 1990-es évek közepétől beindított monetáris integráció leginkább a pénzügyi szektor vállalatait hozta helyzetbe, amelyek válságkezelésében egyre fontosabb szerepet játszottak a hitelezés szempontjából még érintetlen kelet-európai piacok. A Baltikumban a svéd bankok, Közép-Európában az osztrák pénzintézetek voltak a legaktívabbak. Az integráció motorja a keleti bővítést megelőző kisebb, de annál fontosabb bővítési kör volt, amelynek során Svédország, Finnország és Ausztria vált a már monetáris célokkal is létrejövő Európai Unió tagjává, és erősítették meg a centrumállamok érdekcsoportjait. Mind az osztrák, mind a svéd vállalatok a keleti terjeszkedés gördülékenyebbé tételéhez használták ki újdonsült uniós tagságukat. Az Európai Unió tehát válságkezelése során nemcsak a periféria irányába, hanem a centrum felé is bővült.

A keleti tagállamok kapcsán érdemes hangsúlyozni, hogy a bővítés politikai feltételei közé tartozott a gazdasági szerkezetváltás, konkrétan a belső piacok teljes megnyitása, és a betelepülő nyugati cégek igényeinek való egyoldalú megfelelés. Ez utóbbiakról a csatlakozás eufóriájában persze kevesebb szó esett. A közbeszéd inkább a demokratizálódást, a korrupció visszaszorulását és a nyugattal („Európával”) való szimbolikus újraegyesülést hangsúlyozta. Holott az 1990-es évek közepétől látványos és egyértelmű volt a nyugati vállalatok térnyerése, ahogyan ennek a gazdaság szerkezetére és a társadalmi viszonyokra gyakorolt óriási hatása is (Vigvári 1990; Lóránt 2005). A gazdaság megnyitása, a munkaerő mobilizálása, rugalmassá tétele és kvázi „kiárusítása”, a beáramló külföldi tőke helyi elosztása (függetlenül attól, hogy ez a tőke hitelből – mint például a külföldi bankok nyújtotta lakáshitelekkel – vagy uniós támogatásokból, esetleg a betelepülő cégeknek köszönhető működő tőke beáramlásából származott) a rendszerváltó elitnek érdekeit szolgálta. Sőt, egy idő után a rendszerváltó elit a mind zordabb társadalmi és gazdasági viszonyok miatt egyre jobban rá is lett utalva ezekre a pénzügyi átutalásokra.

Bár a rendszerváltás óta versengő „jobboldali” és „baloldali” elitnek mérkőzésüket a belpolitikai nyilvánosságban ideológiai különbségekkel magyarázták, valójában a választók figyelméért való versengés mögött a politikai és gazdasági érdekcsoportok világgazdasági mozgásokba ágyazott szövetségei állnak, ami nem jelenik meg közvetlenül az általuk kitermelt politikai ideológiákban (Éber, Gagy, Geröcs, Jelinek, & Pinkasz, 2014). A különböző politikai frakciók – meghatározott politikai pozícióik mentén – maguk is az

egyik vagy másik típusú (a nemzetközi vagy a nemzeti tőkés programban megnyilvánuló) gazdasági integrációban érdekeltek, hiszen ezen keresztül tudják hatalmukat biztosítani. Ha a magyar gazdasági és politikai elitek világgazdasági beágyazottságát nézzük, azt látjuk, hogy az 1970-es évek válságától és eladósodási spiráljától kezdve, a világgazdasági integrációt a külföldi befektetésekre és kölcsönökre épülő modell jellemezte, az 1990-es években a privatizáció nyomán befolyó befektetések, a zöldmezős beruházások, a 2000-es években pedig az akkor még olcsó hitelek, illetve az európai transzferek révén. Ez a minta a 2000-es évek második felére merült ki, miután lezárult a privatizáció, és egyre kevesebb működőtőke áramlott be az országba.⁶ Amíg a működőtőke által vezérelt formula dominált, addig ez azoknak kedvezett, akik ezt a fajta integrációt irányították (e csoportok jellemzően a privatizáció nagy nyerteseivé váltak: a rendszerváltás előtti szocialista apparátuson belül a nyugati nyitást végrehajtó menedzsereknek, később pedig azoknak a vállalkozóknak, akik a külföldi befektetésekhez kapcsolódó infrastrukturális beruházásokat valósították meg (pl. az osztrák építővállalat, a Strabag strómanjainak), s akik ekkor még elsősorban a szocialista és liberális politikusok szövetségesei voltak (Szalai, 2001). Ezzel az elitfrakcióval szemben az MDF, majd a Fidesz által megfogalmazott nemzeti tőkés program defenzívában volt, mindaddig, amíg a szocialista-liberális koalíció által támogatott gazdasági modell a 2006-os hazai válsaggal – politikailag és gazdaságilag – végleg ki nem merült. A „nyugatos” vs. „nemzeti” ideológiák összecsapása mögött a külföldi befektetések és kölcsönök köré szerveződő és a magyar társadalom kapitalista integrációját a hazai tőkéscsoportok javára végrehajtani kívánó két elitfrakció küzdelme állt (Éber, Gagy, Geröcs, Jelinek, & Pinkasz, 2014).

Azok a széles társadalmi rétegek, amelyeknek sem az egyik, sem a másik elitcsoport általi integráció nem kedvezett, nem véletlenül maradtak ki ebből az elitharcból. A világgazdasági integráció ugyanis a társadalom nagyobb része, a munkabérekből élő tömegek kárára ment végbe. A rendszerváltó kelet-európai elitek leginkább az olcsó munkaerő mobilizálásával, végső soron, ennek a világpiacon történő kiárusításával tudták véghez vinni gazdasági integrációjukat. A problémára a politikai kommunikáció jellemzően ideológiai jellegű válaszokat adott: a „nemzet”, illetve a „demokrácia” címszavak fedik el az adott elitcsoport és az integráció veszteseinek ellentétes érdekeit (Gagy, 2014). Az ideológiai megosztottság (nagyon hasonlóan más félperifériás országok elitstratégiáihoz) maga is a globális centrum-

gazdaságokhoz való felzárkózás ígérését mozgósítja, miközben az ideológiákat megfogalmazó elitfrakciók a gyakorlatban az integráció előnyeit és költségeit úgy osztják újra, hogy az saját javukat szolgálja.

Az EU-csatlakozás óta, de különösen a 2008-as válságot követően, egy olyan korszak kezdődött Magyarországon, amelyben a külső pénzügyi egyensúlyt és az országon belüli beruházásokhoz szükséges forrásokat szinte kizárólag az uniós transzferek biztosítják. Ezek nélkül az ország nagyon hamar újra adósságspirálban találna magát (Geröcs & Pinkasz 2018). Mint arra Thomas Piketty egyik tanítványa egy nagy vihart kavart doktori disszertációban felhívta a figyelmet, az az ellentmondásos helyzet alakult ki Kelet-Európában, hogy az eladósodást az EU-csatlakozással bejövő vállalatok okozzák, azáltal, hogy sokkal több profitot visznek ki ezen országokból, mint amennyi tőkét (beruházás vagy bér formájában) behoznak, s ezáltal megbontják a pénzügyi egyensúlyt. Utóbbi maga az EU képes helyreállítani, és mint azt Pikettyék megmutatták, a Delors reform keretében kialakított kohéziós és strukturális pénzügyi transzferek éppen ezt a célt szolgálják (Piketty, 2018). Nagyon sommásan azt mondhatjuk, hogy a beáramló uniós pénzek tartják fenn azt a rendszert, amely a centrumországok vállalatainak és bankjainak globális versenyképességéhez szükséges. A kelet-európai elitek ebben a függőségi helyzetben vívják meg ideológiai és gazdasági csatáikat. Ezek a csaták érdemi változást – például a függőségből történő kiszakadást – nem eredményeznek, sőt, hosszabb távon ráerősítenek a külső függésre. Az EU-s forrásokból finanszírozott beruházásokon keresztül a pénzek jelentős része egyébként is ezekhez a nyugat-európai nagyvállalatokhoz áramlik vissza, mivel a technológiaigényes nagy projekteket, mint például a metróépítést, a vasútfejlesztést, egy új víztisztító vagy szeméttégető megépítését a periféria tőke- és technológiaszegény cégei képtelenek egyedül, saját erőforrásaikból elvégezni (Eurologus, 2017). Nekik a stadionépítések, vagy más kisebb projektek maradnak.

Ezt a kizsákmányoló viszonyt a 2010 előtti kormányok azzal az ideológiai üzenettel legitimálták, hogy a liberalizáció a társadalom egészének érdekében áll, ám a folyamat előnytelen oldala árnyékban maradt. Pedig voltak botrányok már akkor is, például a Strabag és az útépítések körül, ami ráadásul a helyi, nemzeti tőke érdekeit is sértette, mert még saját hazai piacairól is kiszorultak (Gille, 2014). A 2010-es válság a helyi tőkésosztálynak adott politikai lehetőséget, hogy megszervezze magát és elfoglalja azokat a kis területeket, ahol az uniós források biztosította beruházások révén maga is képes meg-

gazdagodni. Ilyen területek az infrastrukturális fejlesztések, az építőipar és a mezőgazdaság (vö. EU-s agrártámogatások). A 2010 utáni váltásban a Fidesz szervezte meg azt az új történelmi blokkot, amely sikeresen összeszervezi a különböző helyi tőkés érdekeket, és nemzeti jelszavakkal, a felzárkózás és a szabadságharc politikai retorikájával megtámogatva, a helyi tőke számára kedvező módon osztja újra az EU által biztosított forrásokat. Politikai hatalmának stabilizációjához ezekből a részben már tőle függő helyi tőkésekből épít lojális gazdasági (nemzeti tőkés) holdudvart. Fontos látnunk, hogy ez a folyamat nem az EU struktúrája ellenében történik, hanem az uniós pénzosztás és általában az európai gazdasági rendszerbe történő integráció módzataként, nagyrészt az EU-n keresztül beáramló pénzekre alapozva.

A NER az európai integráció perifériás formáira jellemző – oligarchikus klientúrara épülő – gazdasági és ideológiai rendszer szélsőségesen centralizált formája. Ez azonban nem a magyar állam immanens tulajdonsága – mint ahogy a Magyar Bálint-féle „maffiaállam”-koncepció sugallja –, hanem éppen az Európán belüli egyenlőtlen fejlődés rendszerszintű következménye, a külső integráció és a gazdasági szakosodásból eredő aszimmetriák belsővé válásának következménye. A NER tehát retorikájában EU-ellenes, de a valóságban a nyugati tőkés érdekeket nem sérti. Sőt, a válság idején sok esetben áron felül „mentette ki” a bajba jutott nyugati vállalatokat (Mihályi 2015). A külföldre exportáló transznacionális vállalatoknak ugyanolyan, sőt, még nagyobb kedvezményeket nyújt, mint elődei (lásd például az adókedvezményeket vagy a munka törvénykönyvének megváltoztatását). Államosítani csak bizonyos szektorokban kezd, jellemzően ott, ahol a helyi, „nemzeti” tőkének mozgástere van, és ami politikai szempontból is fontos. Ilyen például a kiskereskedelem, a hitelpiac, a távközlés egy része, a közművek és az energiacegek (Geröcs 2013; Mihályi 2015).

Innen nézve, ami a Fidesz éles retorikai váltásának látszik a szocialista és liberális pártok korábbi EU-narratíváihoz képest („szabadságharc”), valójában nem jelent teljes szembefordulást Brüsszellel. A retorikai felhang ellenére, egyik sem megy szembe igazán a centrum vállalatainak érdekével, sőt, még az uniós politikai felépítménybe is belesimulnak, akár a liberalizációt, akár a helyi, nemzeti tőke érdekeit képviselik. A számtalan szociális ígélet ellenére, a társadalom jelentős részének létbiztonságáért egyik elitstratégia sem tesz érdemi lépéseket. Sőt, az ideológiai különbségektől függetlenül, az elitcsoportok csak a létbizonytalanság általános növekedésével képesek saját pozí-

ciójukat megerősíteni. A nemzeti tőke ugyanis nem egyenlő a nemzettel. A nemzeti tőke ugyanolyan elnyomó, mint a nemzetközi, s a nemzetközi tőkével zajló egyezkedésben csupán saját magát igyekszik előnyösebb helyzetbe hozni, amihez a nemzeti ideológiát mozgósítja.

A nemzeti és nemzetközi tőke közötti mindenkori egyezkedésben az időleges kompromisszum azonban külső hatások függvényében jön létre. Mivel a nemzeti tőkésosztály hatalomszerzése is a válság következménye, ezért egy bármikor bekövetkező globális gazdasági válság továbbra is állandóan fenyegeti. A NER ilyen értelemben akkor fog szétesni, amikor nyilvánvalóvá válik az ellentmondás a retorikai trükkökkel megtámogatott ideológia és a gazdasági érdekek között. A feszültség nem elsősorban a belső ideológiai harcokból fakad, hanem a globális kapitalista gazdasági rendszer hanyatlásának következménye.

Téves alapokon áll az az ellenzéki oldalon gyakran felmerülő vélemény, miszerint az EU fogja megvédeni a magyar demokráciát a Fidesztől. Ahogy megmutattuk: az ideológiai térben történő egymásnak feszülés mögött az alapvető gazdasági struktúrákat nézve, egyáltalán nem zajlik „szabadságharc” a Fidesz és az EU között. Az EU mint gazdasági-politikai rendszer logikáját elemezve, azt láthatjuk, hogy míg 1990 és 2010 között egy „nyugatosnak” mondott, a nemzetközi tőkével szövetségre lépő elitcsoport szervezte meg az európai és globális gazdasági térbe való beágyazódásunkat, addig 2010 után az irányítást egy másik, politikailag a Fideszhez lojális, „nemzeti tőkés” oligarcharéteg helyzetbe hozásában érdekelt politikai elit vette át. Bár első ránézésre a két stratégia homlokegyenest eltérőnek tűnik, valójában a rendszer működését nézve nem lényegi a különbség. Az elmozdulás egy szűk mozgástérben történik, aminek keretét az EU centrumából eredő súlyos gazdasági és pénzügyi függőségek jelölik ki.

A demokrácia letéteményeseként fellépő, de az erőforrások csatornázását tekintve sokszor elnyomó és polarizáló EU és a ma ezt kritizáló, felemelkedőben lévő jobboldali elitek nem a politikai ideológiák történelem nélküli világának két ellentétes pólusai, hanem ugyanazon történeti folyamat eredményei. Az Orbán-féle NER szintén a világ-gazdasági rendszer hanyatlása és a nyomában járó, egyre mélyülő válság terméke. Csak első ránézésre – ideológiájában – képvisel mást, mint az „EU-barát” elitblokk, valójában azonban éppen úgy belesimul a globális kapitalizmus fejlődésének logikájába és aktuális válságkorszakának európai trendjébe, mint liberális elődje.

Bár a 2008-as pénzügyi és gazdasági világválság egyelőre – pusztán gazdasági értelemben – elcsitult, ám utóhatásai egyre súlyosabb politikai krízissé állnak össze a transzatlanti térség mindkét partján: lásd például a brit Brexit-népszavazást, a legújabb olasz és spanyol kormányválságokat, Donald Trump hatalomra kerülését az Egyesült Államokban vagy a menekültválságot és annak kelet-európai fogadtatását. A válság korábban elképzelhetetlen politikai változások formájában gyűrűzik be az EU intézményrendszerébe és a tagországok belső folyamataiba. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a demokrácia és a szabadságjogok ideái ellentmondásba kerültek az EU mindennapi működésével – erre jó példa a görög gazdasági válság antidemokratikus, külső hatalmi eszközökkel történő kezelése. Véleményünk szerint, nem egyszerűen arról van szó, hogy az „európai demokráciákat” veszélyezteti a szélsőjobboldali pártok megerősödése. Egyrészt, a probléma ennél nagyobb: az amerikai központú világrend 1970-es évektől induló gazdasági hanyatlásának késői korszakába léptünk. A világgazdaság hanyatló korszakában, az USA mellett az EU is folyamatosan veszít relatív gazdasági súlyából, illetve ezzel párhuzamosan, a világ más pontjain megerősödő hatalmi centrumokhoz képest politikai súlyából is, hiszen önmaga is az amerikai központú világgazdasági rendszer terméke. Az EU-ban érdekelt gazdasági és politikai elitiek a lecsúszásból eredő pozícióvesztést többféle eszközzel próbálták megállítani. Mint láttuk, ezt szolgálta a kohéziós politika megerősítése és az euró bevezetése is. A válságot ezzel ideig-óráig sikerült elodáznia, de a 2008-at követő átalakulás egyre nagyobb erővel alakítja át a társadalmi viszonyokat.

A gazdasági problémákból fakadó, egyre mélyülő társadalmi egyenlőtlenségek rövid távon nem látszanak megfordíthatóknak. Ilyen értelemben, az EU jövőjével kapcsolatban is számos irány mutatkozik. A neoliberális alapokhoz történő visszatérésnek egyre komolyabbak a társadalmi és politikai költségei. Az uniós intézményrendszer könnyen válhat a felemelkedő, új, szélsőjobboldali politikai koalíciók középpontjává. Ez az, amiben a NER külpolitikájának csinálói érdekeltek, hiszen a NER túlélésének is ez lehet az egyik záloga.

Ezt a lehetőséget már csak azért sem lehet kizárni, mert a világgazdasági válság azt is megmutatta, hogy az EU-hoz kapcsolódó (ideológiai természetű) vágyak és anyagi (gazdasági) előnyök hogyan állnak ellentmondásban. A görög példa jól illusztrálja, ahogyan a

demokráciát és az emberi jogokat elviekben támogató EU valódi válsághelyzetben a nagytőkés érdekek érvényesítőjeként lép fel, és a korábbi gyarmati viszonyokat idéző módon, a Böröcz József által idézett „újgyarmati” eszközökkel kezeli a rendszerválság feszültségeit, amelyek az EU perifériáján felbukkannak. A NER döntéshozói ezt a feszültséget igyekeznek saját javukra fordítani egy nemzeti tőkésekből álló, új nemzetközi koalíció létrehozásával.

Jegyzetek

- ¹ Az Unióval kapcsolatban hasonló kritikai társadalomtörténeti elemzéseket az *Eszmélet* folyóirat hasábjain le lehetett olvasni a csatlakozást követő években (lásd pl. Andor, Krausz & Szigeti, 2013).
- ² A Werner-tervet az európai monetáris unió 1980-ig történő létrehozására dolgozott ki ütemtervet Pierre Werner luxemburgi miniszterelnök felügyelete alatt. A terv sosem valósult meg, mert a Bretton Woods-i árfolyamrendszer összeomlott és az egyre mélyülő olajválság nyomán a tagországokban recesszió alakult ki.
- ³ Mára a Sziriza népszerűsége jócskán visszaesett, és néhány szimbolikus jellegű változáson kívül a megszorításpárti, transznacionális tőkésosztály érdekei érvényesülnek a görög választók kinyilvánított akaratával szemben is.
- ⁴ Érdekes itt megemlíteni, hogy az EU-tagországok válságkezelésére létrehozott alapok felügyeletét – elsősorban a német kormány ragaszkodása miatt – szinte minden esetben a Nemzetközi Valutaalapra (IMF) bízta. Az EU politikai értelemben továbbra is az amerikai hegemonia függeléke. Mind a válság, mind pedig annak kezelésmódja a transzatlanti térség meghatározó nemzetközi intézményeinek működéséből ered. További alakulását is e szélesebben vett transzatlanti gazdasági és politikai rendszer működése határozza meg. Ennek a geopolitikai rendszernek a válsága az, amit ma az EU válságaként látunk.
- ⁵ Érdekes megjegyezni, hogy néhány európai centrumállam maga is ekkor csatlakozott az 1990-es évekre összeálló Európai Unióhoz. Ez a történet az ő szempontjukból sem volt független válság sújtotta vállalataik expanziós alkalmazkodásától.
- ⁶ A működő tőke kimerülését az adósságból finanszírozott ún. privatizált keynesiánus modell követte, ami az állami újraelosztáshoz ismét a külföldi – most már nagyjából – magáncsatornákon keresztül érkező hitelekre épült (vö. Crouch 2009).

Hivatkozások

- Amin, S. 2013: Az európai rendszer programozott összeomlása. *Eszmélet* 97. sz. (2013. tavasz) 56–71.
- Andor L., Krausz T., Szigeti P. 2013: A kapitalizmust nem az EU hozta létre... Andor László válaszol Krausz Tamás és Szigeti Péter kérdéseire. *Eszmélet* 100. sz. (2013. tél) 74–81.
- Artner A. 2015: Görögország vergődése az átalakuló világban. *Eszmélet* 108. sz. (2015. tél) 18–42.

- Arrighi, G. 2010: *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London; New York, Verso.
- Benczes I. 2011: Az európai gazdasági kormányzás előtt álló kihívások. *Közgazdasági Szemle*, LVIII. évf., 2011. szeptember, 759–774.
- Bohle, D. and Greskovits B. 2012: *Capitalist Diversity on Europe's Periphery*. Ithaca, NY, Cornell University Press
- Brenner, R. 2006: *The Economics of Global Turbulence: The Advanced Capitalist Economies from Long Boom to Long Downturn, 1945–2005* London, Verso.
- Böröcz J. 2009: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical-Economic Analysis*. London New York, Routledge. Magyarul: *Az EU és a világ. Kritikai elemzés* Budapest, Kaligramm, 2018.
- Böröcz J. 2012: Hungary in the European Union: "Catching Up", Forever. *Economic & Political Weekly*, 47 (23), 22–25.
- Böröcz J., & Sarkar, M. 2005: Mi az Európai Unió? *Politikatudományi Szemle*, (3–4), 151–177.
- Cardoso, F.H. and Faletto, E. 1979: *Dependency and Development in Latin America* Berkeley, CA, University of California Press
- Cox, R. 1987: *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History*. Columbia University Press
- Crouch, C. 2009: Privatized Keynesianism, an Unacknowledged Policy Regime, *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11 (No.3). 382–399.
- Czirfusz M. 2015: A közfoglalkoztatás térbeli egyenlőtlenségei. In: Fazekas K; Varga J (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör, 2014*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, 2015. 126–138.
- Eurologus 2017: Bevallotta a német EU-biztos, miért éri meg a kelet-európai országokat támogatni. *Eurologus*, 2017. 02. 28.
https://index.hu/kulfold/eurologus/2017/02/28/nemetszag_nagyot_szakit_az_eu-bol/
- Éber M. Á., Gagyí Á., Geröcs T. Jelinek, C. & Pinkasz A. 2014: 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, (21), 10–63.
- Gagyí Á. 2014: Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, (21), 298–316.
- Gagyí, Á. 2016: "Coloniality of Power" in East Central Europe: External Penetration as Internal Force in Post-Socialist Hungarian Politics. *Journal of World-Systems Research*, 22(2), 349–372.
- Geröcs T. 2013: Körbeér Matolcsy nagy terve. *Napi Gazdaság*, 2013. január 24.
https://www.napi.hu/allaspon/gerocs_tamas_korbeer_matolcsy_nagy_terve.543229.html
- Geröcs T., & Pinkasz A. 2018: Debt-ridden development on Europe's Eastern Periphery. In M. Boatca, A. Komlosy, & H.-H. Nolte (eds.): *Global Inequalities in World-Systems Perspective. Theoretical Debates and Methodological Innovations*. London–New York, Routledge, 131–153.
- Gille Zs. 2014: Létezik-e globális posztoszocialista állapot? *Fordulat*, (21.), 266–297.
- Gowan, P. 1999: *Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London, Verso.

- Horvát J. 2001: *Az európai integráció története napról napra, 1945–2000*. Budapest, Osiris.
- López, I., & Rodríguez, E. 2011: The Spanish model. *New Left Review*, (69), 5–28.
- Lóránt K. 2005: Az Európai Unió neoliberális politikája. *Az elmélettől a gyakorlatig. Eszmélet* 67. sz. (2005. ősz) 123–133.
- Magyar B. (szerk.) 2013: *Magyar polip – A posztkommunista maffiaállam*. Budapest, Noran Libro.
- Meszmann, T. 2016: The Rise of the Dual Labour Market: Fighting Precarious Employment in the New Member States Through Industrial Relations (Precarir) Country Report: Hungary, *CELSI Research Report*, 12.
- Mihályi P. 2015: *A privatizált vagyron visszaállamosítása Magyarországon 2010–2014*. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaság-tudományi Intézet.
- Mundell 1968: The Theory of Optimum Currency Areas. In: M. Krauss (ed.): *The Economics of Integration*. London, George Allen & Unwin LTD.
- Pogátsa Z. 2014: *The political economy of the Greek crisis*. Sit Lix Academic Publisher.
- Pósfai Z., Gál Z., & Nagy E. 2018: Financialization and inequalities. The uneven development of the housing market on the eastern periphery of Europe. In S. Fadda & P. Tridico (eds.): *Inequality and Uneven Development in the Post-Crisis World*, London – New York, Routledge, 167–190.
- Piketty, T. 2018: 2018, the year of Europe. Le Blog de Thomas Piketty. *Le Monde*, 2018. január
18. <http://piketty.blog.lemonde.fr/2018/01/16/2018-the-year-of-europe/>
- Oláh D. 2018: A sztárközgazdász kiszámolta, hogy több profit megy ki Magyarországról nyugatra, mint amennyi uniós támogatás visszajön – Thomas Piketty a Makronómnak.
- mandiner.hu 2018. január. 22.
- http://makronom.mandiner.hu/cikk/20180121_a_sztarkozgazdasz_kiszamolta_hogy_tobb_profit_megy_ki_magyarorszagrol_nyugatra_mint_amennyi_unios_tamogatás_visszajön_thomas_piketty_a_makronomnak
- Overbeek H. 2004: Transnational Class Formation and Concepts of Control: Towards a Genealogy of the Amsterdam Project in International Political Economy. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 7., No. 2.: 113–141.
- Roberts, M. 2016: *The Long Depression: Marxism and the Global Crisis of Capitalism*. Chicago, IL: Haymarket Books.
- Silver, B. J., & Arrighi, G. 2008: A Polányi-féle „kettős mozgás”: a brit és az amerikai hegemonia Belle Époque-jainak összehasonlítása. *Fordulat*, (1), 38–66.
- Szalai 2001: Gazdasági elit és társadalom a magyar újkapitalizmusban. Budapest, Aula.
- van Aperdoorn, B. 2004: Theorising the Transnational: A Historical Materialist Approach. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 7., No. 2.: 142–176.
- van der Pijl, K. 1989: Ruling Classes, Hegemony, and the State System. Theoretical and Historical Considerations. *International Journal of Political Economy*, 19 (3).
- van der Pijl, K. 2011: Az uralkodó osztály hatalma az ideológián nyugszik. Beszélgetés Kees van de Pijllel. *Fordulat*, (14), 9–25.

- van der Pijl, K. 2012: *The making of an Atlantic ruling class*. London – New York, Verso.
- Varoufakis, Y. 2017: *Adults in the Room: My Battle with Europe's Deep Establishment*. London, The Bodley Head.
- Vigvári A. (szerk.) 1990: *Adósság. Tanulmány adósságunk múltjáról, jelenéről és jövőjéről*. Budapest, Szakszervezetek Gazdaság és Társadalomkutató Intézete.
- Wallace, H., Wallace, W., & Pollack, M. A. (eds.). 2005: *Policy-Making in the European Union*. Oxford, Oxford University Press.